

СТАН ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ І ТЕНДЕНЦІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ АГРАРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

*Г.М. Христенко, кандидат економічних наук
Відокремлений підрозділ НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»*

Розглянуто стан зернового господарства і тенденції його розвитку в регіоні. Визначено шляхи підвищення ефективності та стабілізації виробництва зерна на інноваційній основі.

Зернове господарство, ефективність, урожайність, посівна площа, реалізація, рівень рентабельності, ціна, інновації.

Постановка проблеми. Проблема підвищення ефективності зернового господарства для забезпечення високих темпів розвитку аграрного сектору економіки набуває надзвичайної актуальності в сучасних умовах господарювання. Однак нині склалася ситуація, за якої постійно гальмується як розвиток аграрного сектору, так і зернового господарства зокрема.

Стійке й цілеспрямоване економічне зростання можна забезпечити шляхом переходу аграрних формувань на інноваційну модель розвитку, орієнтовану на виробництво високоякісної, конкурентоспроможної продукції.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам розвитку зернової галузі завжди приділялася поглиблена увага українських науковців, зокрема В.І. Бойка, О.Ю. Єрмакова, М.Ю. Куліша, М.Г. Лобаса, О.В. Олійника, П.Т. Саблука, Л.М. Худолій, І.І. Червена, С.М. Чмиря. Проте питання ефективного розвитку зернового господарства на рівні регіону вимагають подальшого наукового обґрунтування і практичного використання.

Метою дослідження є аналіз динамічних тенденцій розвитку зернового господарства в регіоні та опрацювання заходів щодо підвищення ефективності його функціонування.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного стану землеробства Тернопільщини характерним є розширення посівів зернових культур від 44,5% у 1990 р. до 60,3% у 2011 р., в основному за рахунок зменшення посівів кормових культур внаслідок скорочення тваринницьких галузей у більшості сільськогосподарських підприємств, які зорієнтовані на інтенсивне використання природного потенціалу землеробства. Нині серед лісо-степових регіонів переважає рослинництво.

Найвищої урожайності зернових у досліджуваній області за незалежної України досягнуто в 2011 р. – 44 ц/га, що на 35,8% більше проти 1990 р. У 2010 р. урожайність зернових становила 29,0 ц/га (рис. 1).

Вважаємо, що нині Тернопільська область має значний потенціал підвищення урожайності зернових культур, адже 32 ц/га у 1990 р. не можна вважати межею. Дані рис. 1 свідчать, що найвищі показники валового

збору зернових і зернобобових культур одержано у 1990 та 2011 рр. Причому виробництво зерна у 1990 р. збільшилося, передусім, за рахунок великих обсягів вирощеної пшениці та ячменю, а у 2011 р. – пшениці, кукурудзи на зерно та ячменю.

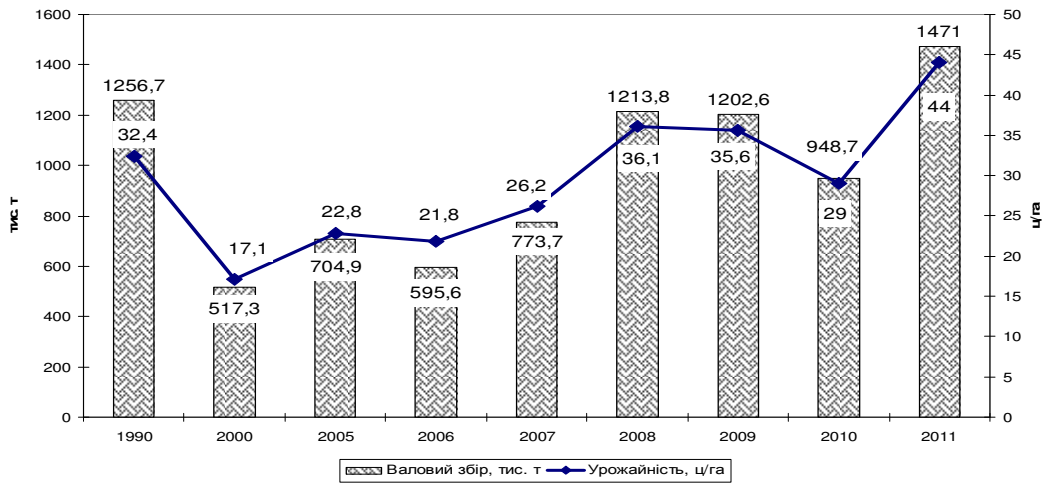

Рис. 1. Динаміка виробництва та урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області
Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Виробництво зерна з розрахунку на одну особу є одним з узагальнюючих показників, що характеризують стан економічної безпеки країни. Відзначимо, щодо виробництва зерна на одну особу Тернопільська область випереджає середні показники по країні (рис. 2). Так, у 1990 р. цей показник по області становив 1124 кг, що на 14,3%, або 141 кг, більше ніж у середньому по Україні. В особливо сприятливий для виробництва зернових культур 2011 р. виробництво зернових на одну особу по області досягло 1740 кг, що більше на 40% від даного показника в середньому по країні (1242 кг).

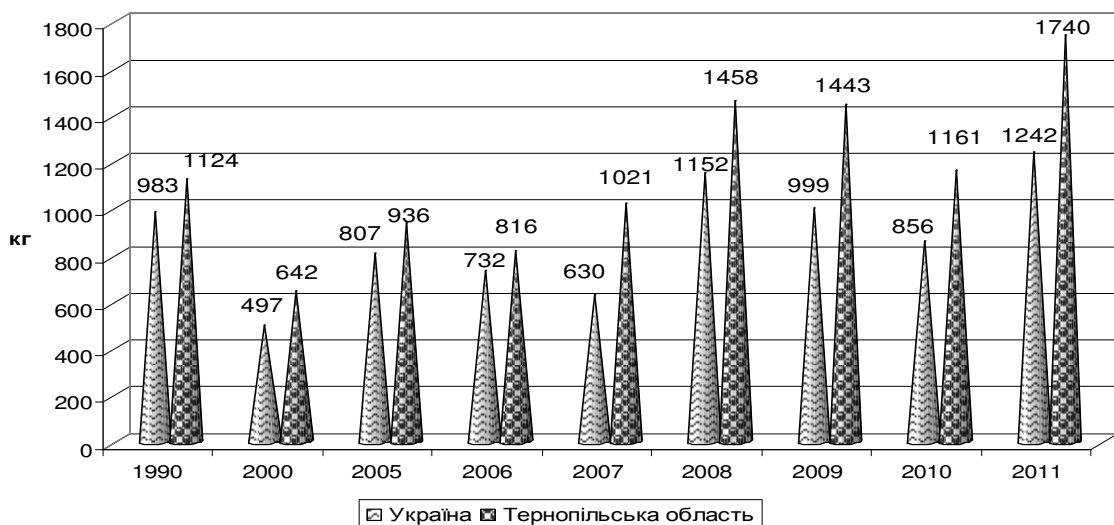

Рис. 2. Виробництво зернових та зернобобових культур на одну особу в Україні та Тернопільській області
Джерело: дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики у Тернопільській області.

Аналізуючи показники зерновиробництва на основі даних сільськогосподарських підприємств доцільно звернути увагу й на такий важливий сегмент зернового ринку досліджуваної області, як особисті селянські господарства. Особливістю зернового господарства Тернопільської області є збільшення частки цих господарств у виробництві зерна. У 2011 р. господарства населення забезпечили 21,2% валового збору зернових культур, тоді як у 1990 р. їхня частка становила 4,7% (табл. 1).

1. Виробництво зернових культур за категоріями господарств Тернопільської області

Показник	1990	2000	2008	2009	2010	2011
Усі категорії господарств						
Зернові культури, тис. т	1319,1	740,6	1598,0	1573,9	1261,0	1882,8
Сільськогосподарські підприємства						
Зернові культури, тис. т	1256,7	517,3	1213,8	1202,5	948,7	1471
%	95,3	69,8	76,0	76,4	75,2	78,1
Господарства населення						
Зернові культури, тис. т	62,4	223,3	384,2	371,4	312,3	411,8
%	4,7	30,2	24,0	23,6	24,8	21,9

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Таким чином, у структурі пропозиції зерна на ринку Тернопільщини за 1990-2011 рр. в середньому 77% припадає на зерно, вироблене сільськогосподарськими підприємствами області та 23% - особистими селянськими господарствами. Забезпечуючи виробництво досить великих обсягів зерна, господарства населення є певними конкурентами сільськогосподарським підприємствам, хоча мають обмежені можливості для застосування інтенсивних технологій та вирощування високопродуктивних сортів зернових культур.

Зернове господарство є провідною галуззю економіки регіону. Частка доходу від реалізації зернових у загальній сумі одержаного доходу від реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області перевищує 50%, а в окремі роки досягає 80%. Так, у 2005 р. цей показник становив 71,1%, 2007 р. – 70,8%, а у 2011 р. знизився до 38,1% (табл. 2). З огляду на це зернова галузь відіграє вирішальну роль у зміцненні економіки сільськогосподарських підприємств.

2. Динаміка показників реалізації продукції зернових культур сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області

Показники	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Виручка від реалізації продукції рослинництва, млн грн	320,7	752,6	1350,0	1921,8	2066,3	3408,2
Виручка від реалізації зернових, млн грн	228,1	532,7	717,6	965,5	782,8	1297,2
Частка виручки від реалізації зернових у загальній сумі виручки, одержаної від реалізації продукції рослинництва, %	71,1	70,8	53,2	50,2	37,9	38,1

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Сільське господарство, як специфічна галузь, нині потерпає, з одного боку, від високих темпів зростання собівартості, а з іншого – від недооцінення її складових.

Проведеними дослідженнями встановлена тенденція до зростання показників витрат і собівартості виробництва зернових культур. Витрати на виробництво 1 т зернових у 2011 р. порівняно із 2008 р. збільшилися на 58,1% і становили 976,7 грн, у розрахунку на 1 га зібраної площі – на 92,7% і зросли до 4297,5 грн (табл. 3). Негативна дія зростання виробничих витрат зумовлена передусім подорожчанням оборотних засобів, зокрема пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, енергетичних ресурсів.

3. Витрати на виробництво зерна у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Показники	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Урожайність, ц/га	22,8	26,2	36,1	35,6	29,0	44,0
Виробничі витрати:						
на 1 т, грн	393,1	559,5	617,7	693,9	983,2	976,7
на 1 га, грн	896,3	1465,9	2229,9	2470,3	2848,9	4297,5
Собівартість 1 т реалізованої продукції, грн	439,4	646,2	732,6	751,2	995,4	1157,7
Ціна реалізації 1 т, грн	472,2	919,5	896,7	874,4	1118,3	1398,2

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Проведені розрахунки свідчать про стійке підвищення собівартості реалізованого зерна протягом досліджуваного періоду. Собівартість 1 т зернових у 2011 р. становила 1157,7 грн, що на 16,3% вище рівня 2010 р., а ціна реалізації зросла на 25%. Обсяг витрат на виробництво зернових є визначальним фактором у формуванні рівня собівартості цієї продукції. Собівартість здебільшого визначає ціновий механізм.

Найвищу суму прибутку від реалізації 1 т зернових сільськогосподарські підприємства одержали у 2007 р. – 273,3 грн (табл. 4), насамперед через порівняно високу реалізаційну ціну, підвищення якої пояснювалося дефіцитом зерна на ринку внаслідок несприятливих погодних умов. Рівень рентабельності у цей рік досяг 39,4%.

4. Економічна ефективність реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області

Показники	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Обсяги реалізації, тис. т	483,0	579,3	800,3	1171,2	763,4	965,4
Обсяг реалізації, млн грн	228,1	532,7	717,6	1024,1	853,7	1349,8
Ціна реалізації 1 т, грн	472,2	919,5	896,7	874,4	1118,3	1398,2
Прибуток від реалізації 1 т, грн.	32,8	273,3	164,1	123,2	122,9	240,5
Прибуток від реалізації на 1 га посіву, грн.	49,9	516,0	370,7	416,2	286,6	636,6
Рівень рентабельності, %	3,0	39,4	21,8	17,4	12,5	20,8

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

У 2011 р. прибуток від реалізації 1 т зернових становив 240,5 грн, що на 96% вище рівня 2010 року, що зумовлено підвищенням ціни реалізації на 25%, собівартість реалізованого зерна зросла на 16%.

Найбільш негативним явищем у сучасній економічній ситуації для товаровиробників є стрибкоподібні коливання цін і прибутків. Тому сільськогосподарські підприємства не можуть ефективно планувати власне виробництво. Однак зернові культури залишаються прибутковими, забезпечуючи в середньому рівень рентабельності 21% і мають резерви для підвищення показників ефективності, про що свідчить позитивний досвід господарської діяльності окремих районів (рис. 3).

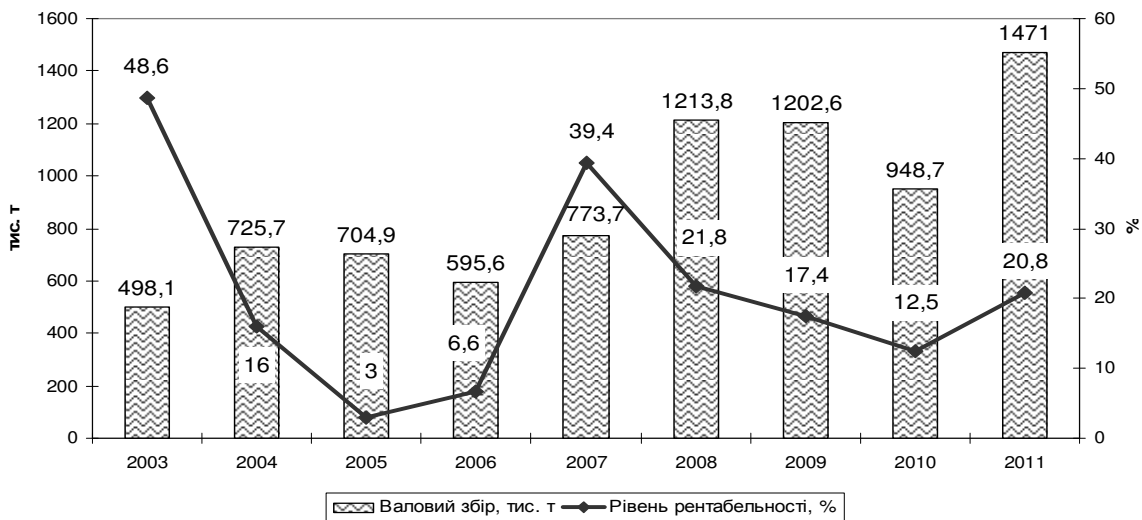

Рис. 3. Динаміка валового збору зерна та рівня рентабельності виробництва зернових у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Слід зазначити, що, останніми роками при реалізації зернових від 13 до 36% загальної кількості господарств мали збитки, причому після 2000 р. Найменше таких господарств було у кризовий для України 2003 р., коли спостерігався найвищий рівень рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області – 48,6%, у 2004 р. – 16,0%, 2005 – 3,0% і лише у 2007 р. він зріс до 39,4%. У 2011 р. рівень рентабельності був 20,8%. Цей факт дає підстави стверджувати, що на даному етапі функціонування зернового ринку виробники можуть ефективно працювати лише при кризових цінах на зерно.

Ключовою проблемою подальшого розвитку агропродовольчої сфери держави залишається нарощування виробництва зерна. Тому головним завданням є підвищення продуктивності земельних площ, відведених під зернові культури, стійкості та стабільності зернового виробництва на інноваційній основі. Сільськогосподарські підприємства можуть досягти максимальної ефективності зернового виробництва за умов оптимальної комбінації виробничих ресурсів (табл. 5-6).

З урахуванням нестачі фінансових ресурсів на сучасному етапі розвитку зернового господарства запропоновано методичні підходи до вибо-

ру різних варіантів інноваційних ресурсозберігаючих технологій виробництва озимої пшениці залежно від наявного ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Для цього використано «Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням», підготовлені колективом авторів [5] та на основі їх узагальнення розраховано економічні показники вирощування озимої пшениці за різних рівнів ресурсного забезпечення.

5. Економічні показники вирощування озимої пшениці за високого і достатнього рівня ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств

Показники	Рівень ресурсного забезпечення					
	Високий			достатній		
Урожайність, ц/га	65	75	67	57	50	50
Попередник	Стер- ньові	Чорний пар	Зайнятий пар	Чорний пар	Зайнятий пар	Горох
Дози внесення мінеральних добрив, кг д.р./га	210	225	250	210	180	180
у т. ч.:						
азотних	90	90	100	90	60	60
Фосфорних	60	75	80	60	75	75
Калійних	60	60	70	60	45	45
Прямі затрати праці на 1 т продукції, люд.-год	0,95	1,76	1,34	1,78	1,71	1,67
Частка витрат у структурі собівартості продукції на: добрива,%	15,58	16,36	23,07	16,77	16,86	17,90
засоби захисту рослин, %	10,04	7,73	9,62	9,91	10,86	10,58

Джерело: складено на основі [5].

6. Економічні показники вирощування озимої пшениці за задовільного і низького рівня ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств

Показники	Рівень ресурсного забезпечення					
	Задовільний			Низький		
Урожайність, ц/га	40	38	40	32	30	32
Попередник	Зайня- тий пар	Горох	Багаторі- чні трави	Зайня- тий пар	Горох	Багато- річні трави
Дози внесення мінеральних добрив, кг д.р./га	140	130	130	40	40	40
у т. ч.:						
азотних	70	60	60	30	30	30
Фосфорних	40	40	40	10	10	10
калійних	30	30	30	-	-	-
Прямі затрати праці на 1 т продукції, люд.-год	1,91	1,96	2,15	10,84	10,77	11,21
Частка витрат у структурі собівартості продукції на: добрива,%	16,78	15,92	16,53	5,84	6,11	5,88
засоби захисту рослин, %	3,36	3,43	3,31	1,66	1,74	1,67

Джерело: складено на основі [5].

Слід зазначити, що визначення раціонального варіанта розподілу виробничих ресурсів між окремими видами сільськогосподарської продукції та вибір оптимального типу технології залежно від наявного ресурсного забезпечення створює можливості для ефективного використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За останні роки зернове господарство регіону характеризується нестабільністю розвитку. Строкатість в обсягах виробництва пояснюється наявністю впливу негативних чинників, а саме: слабе матеріально-технічне та незадовільне агрохімічне забезпечення процесу виробництва зерна, недостатнє впровадження у виробництво досягнень науки, передового досвіду через хронічну нестачу фінансових і оборотних засобів, матеріальних ресурсів, що призводить до порушень виробничого процесу, широкого застосування екстенсивних факторів ведення зернового господарства.

Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності зернового господарства є формування аграрної економіки інноваційного типу.

Основними складовими інноваційного розвитку зерновиробництва в регіоні є система сівозмін з обґрунтованим застосуванням системи удобрення полів і підживлення посівів, впровадження сортів інтенсивного типу, прогресивних прийомів обробітку ґрунту, інтегрованої системи захисту рослин від хвороб і шкідників, бур'янів тощо.

Список літератури

1. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [В.І. Бойко, Є.М. Лебідь, В.С. Рибка та ін.]; за ред. В.І.Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
2. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2011 рік: [стат. зб.]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2012. – 60 с.
3. Реалізація сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік: [стат. бюлетень]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2012. – 57 с.
4. Сільське господарство Тернопільської області 2011: [стат. зб.]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2012. – 215 с.
5. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням / за ред. Д.І. Мазоренка, Г. Є. Мазнева. – Х.: ХНТУСГ, 2006. – 725 с.

Рассмотрено состояние зернового хозяйства и тенденции его развития в регионе. Определены пути повышения эффективности и стабилизации производства зерна на инновационной основе.

Зернове господарство, ефективність, урожайність, посевна площа, реалізація, рівень рентабельності, ціна, інновації.

The condition of a grain husbandry and tendency of its development in region is considered. The ways of increasing of the effectiveness and stabilization of crop production at the innovation base are determined.

Grain husbandry, efficiency, productivity, sowing area, level of profitability, price, innovation.